

ІДЕЯ ЄДНОСТІ ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ ЯК ОСНОВА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. Серед численних соціально значущих проблем, що постали перед народами на порозі третього тисячоліття, головне місце зайняла проблема виживання Людства і всього живого на Землі. Людському буттю загрожує самознищення. Ця обставина, як і екологічні, науково-технічні та інші моменти, неодноразово інтерпретувалася мислителями самих різних світоглядних орієнтацій. Людина стала, як вважав президент Римського клубу А. Печчеї, сама для себе ахіллесовою п'ятою, вона — точка відліку, «в ній всі початки і кінці» [10, с. 315].

Аналіз останніх досліджень. Провідне місце у висвітленні педагогічного аспекту взаємодії суспільства і природи належить роботам А.Н.Захлебного, І.Д.Зверєва, Л.П.Печко, І.Т.Суравегіної, В.В.Червонецького. Значний внесок у вирішення проблем екологічної освіти, екологічної культури, екологічно зорієнтованої діяльності школярів зробили Г.П.Волошина, В.М.Назаренко, З.П.Плохій, Г.П.Пустовіт, Н.О.Пустовіт, Л.П.Салєєва, Т.І.Тарасова та ін. Автори зазначають, що провідне місце у формуванні екологічної культури особистості належить здійсненню діяльнісного підходу, який виявляється у формуванні мотивів, в оволодінні вміннями й навичками екологічної діяльності, нормами і правилами екологічної поведінки

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати взаємовідносини Людини і Природи в умовах екологічної кризи, шляхи і можливості формування тієї нової системи цінностей, за допомогою якої можна буде запобігти небажаних наслідків. Розкрити широкі можливості шкільної освіти у формуванні екологічної культури особистості, необхідні умови і принципи екологічного виховання.

Основна частина. Уже в умовах родової общини людина, яка цілковито залежала від природи, почала впливати на природний процес, набуваючи досвіду, знань. Оточуючий світ поступово ставав предметом діяльності людини. Будучи по суті невід'ємною частиною Природи, Людство в своїх відносинах з нею пройшло ряд етапів: від повного обожнювання і поклоніння природним силам до ідеї повної і безумовної влади людини над природою. Катастрофічні наслідки останньої ми повною мірою пожинаємо сьогодні. Відносини Людини і Природи в ХХ ст. стали своєрідним центром, в якому сходяться і зав'язуються в один вузол різноманітні аспекти економічного, суспільного і культурного життя людей. Як відмічає Ф.Гиренок, сучасній людині «треба усвідомити той факт, що для неї немає привілейованого місця ні в природі, ні в космосі» [3, с. 3].

Відродження духовної культури українського народу, реформування системи освіти у контексті соціально-економічних перетворень, що відбуваються в Україні, неможливе без змін взаємовідносин Людини і Природи. Адже екологічна ситуація сьогодні практично залежить від поведінки і діяльності у природі кожної особистості і вимагає, насамперед, глибокої перебудови всього способу життя, і, відповідно, систем культури і освіти. Так, у проекті Концепції екологічної освіти і виховання серед пріоритетних завдань формування екологічної культури особистості визначено розвиток її особистої відповідальності за стан навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки у природі, засвоєння ціннісних орієнтацій [9, с.4].

Ті негативні для природи і самої людини наслідки антропогенної діяльності, що виявились в останні роки, примушують пильніше вдивитися в систему екологічних взаємовідносин, замислитися над проблемою їх гармонізації.

Взаємодія з природою має величезний психолого-педагогічний потенціал, який повинен бути використаний в процесі екологічного виховання, що дозволяє йому стати фактором загального формування і

розвитку особистості. Потреба у формуванні екологічної культури як вирішального чинника в гармонізації відносин Суспільства і Природи стає в наш час все більш актуальною. «Екологічна культура, — відмічає П.Проскурін, — повинна стати у нас справою державною. Доки ця культура не буде доведена до відома кожного з нас, доти користі не буде» [5, с. 67].

Актуальність екологічної проблематики потребує відшукування методів, які можливі до здійснення шляхом активного становлення екологічної культури, а це включає в себе досить різні підходи. Проте усі вони в головному свідчать про дуже тісний зв'язок вирішення екологічних проблем із процесом формування екологічної культури широких верств населення. Наразі можливо вести мову про достатню розробленість основних принципів теорії та практики екологічного виховання, а воно має суттєві недоліки: істотну фрагментарність та обмеженість шляхів вирішення екологічних проблем, значний розрив поміж раціональною та почуттєвою сферою в навчально-виховному процесі.

Першорядну роль у формуванні високої екологічної культури відіграє екологічна освіта і виховання. Метою екологічного виховання є цілеспрямоване формування у кожної людини на всіх етапах його життя глибоких і міцних екологічних знань, цілісних уявлень про біосферу, розуміння органічного взаємозв'язку і єдності людства і навколишнього середовища, ролі Природи в житті суспільства і Людини, необхідності і значущості її охорони і раціонального використання ресурсів, виховання особистої відповідальності за стан навколишнього середовища.

Систему екологічних освіти та виховання можна представити як ряд послідовно змінюваних та взаємопов'язаних етапів: перший етап — виховання любові до Природи, прагнення до безпосереднього спілкування із нею — це усе покладено в основу усіх засобів та методів екологічного виховання; другий етап — озброєння знаннями про основні закономірності генези Природи, складні еколого-адапційні та еволюційні

взаємостосунки між Людиною та Природою, необхідність осмислення та врахування вразливості її структури та обмеженості можливостей самовідновлення після нанесеного людською діяльністю збитку; третій етап – виховання екологічної культури, яке включає в себе формування професійної екологічної освіченості та прищеплення відповідних умінь та навичок, формування екологічної свідомості та передбачення, культури відчуттів, культури поведінки в природному середовищі, екологічної культури праці та споживання «дарів» довкілля; четвертий етап – виховання громадянської відповідальності за стан національного довкілля як підсумок усієї діяльності по вихованню любові до Природи і формуванню особистісної екологічної культури [4].

Чинники екологічної кризи слід шукати, насамперед, у сфері світогляду людини, її розуміння свого місця на Землі. На цій підставі висунута і обґрунтована ідея, що вирішення екологічних проблем можливе тільки на основі принципової зміни пануючої технократичної і антропоцентричної парадигми екологічної культури на природоцентричну. Саме у формуванні екологічної культури особистості природоцентричного типу сьогодні вбачається можливість подолання екологічної кризи, вирішення екологічних проблем. Цей підхід представлений у роботах соціально-філософського плану (В.С. Крисаченко, С.В. Никанорова, І.П. Сафронов, О.В. Яковлева та ін.), визнаний як найбільш продуктивний та актуальний. Однак, до цього часу він ще не знайшов свого належного місця в науково-педагогічних дослідженнях та практиці освіти.

Власне бачення щодо формування екологічної культури, проблем екологічного виховання учнів розкриває Маруненко І. Об'єктивним показником екологічної культури, як зазначає автор, є рівень нашого спілкування з Природою. Сприйняття Природи допомагає розвивати такі якості, як емоційність, життєрадісність, чутливе, уважне ставлення до всього живого [7, с. 50.]. Така думка викликає в нас підтримку, оскільки саме емоційний, почуттєвий компонент є обов'язковим і незамінним у справі

екологічного виховання школярів. З огляду на це, Маруненко І. наголошує на необхідності шукати способи злиття емоційних почуттів у ставленні до Природи з пізнавальними завданнями щодо її вивчення і практичними діями з охорони [7]. Особливо, таке поєднання буде актуальним для молодших школярів, в яких найдоступнішою є форма емоційно-естетичного сприйняття природного середовища. Ще одним з найважливіших моментів, на які вказує автор, є врахування вікових та індивідуальних рис характеру, ставлення до навчання, його мотивацію, комплексно підходити до вивчення довкілля з використанням міжпредметних зв'язків.

Екологічне виховання, розвиток екологічної культури – складний процес, що вимагає активної, дієвої позиції не лише власне школи, а й позашкільних закладів освіти. Таку думку висловлює Василенко Галина – методист станції юних натуралістів м. Василькова. Автор статті наголошує на провідній ролі станцій юних натуралістів в процесі екологічного виховання школярів. Саме тут, говорить Василенко Г., вирішується проблема дбайливого, господарського ставлення до Природи та охорони навколишнього середовища. Головний акцент робиться на активній взаємодії дитини з Природою. „Самих знань з охорони навколишнього середовища, якщо вони не втілюються на практиці, недостатньо. Важливо, щоб вихованці брали участь у збереженні і збагаченні природи рідного краю, тільки у цьому разі в них формуватимуться необхідні уміння і навички, розвинеться відповідальне ставлення до навколишнього середовища” [1, с. 6, 7.].

Таким чином, стає цілком очевидним, що виховний процес повинен складатися з двох рівноцінних компонентів: формування наукових знань з охорони навколишнього середовища та відповідної трудової діяльності. Нажаль, в шкільній освіті на сучасному етапі існує значний дисбаланс, який полягає у фактичній відсутності практичного застосування набутих теоретичних знань.

Взаємодію школи і родини як один з найнеобхідніших сьогодні елементів процесу екологічної освіти, виховання школярів розглядає

Вороніна Л., яка переконана у тому, що ця співпраця допоможе об'єднати зусилля у нелегкій справі екологічного виховання. У зв'язку з питанням організації взаємодії школи і сім'ї автор наводить думку класика педагогіки: К.Д. Ушинського про те, що школа має бути схожою більше на родину, аніж на установу, вона має продовжувати сімейне виховання, виховувати спільно із сім'єю [2, с. 4]. Зрозуміло, що школа справляє на дитину значний виховний вплив, з одного боку, а з іншого – не менш важливою повинна бути робота батьків зі своєю дитиною. Адже сучасний стан речей дозволяє говорити про винятковий авторитет саме батьківського слова в порівнянні зі словом вчителя. Тому, робота вчителя, школи може цілковито зводитися нанівець завдяки батьківському недбальству, байдужості та негативному прикладу.

Як зразок першого позитивного досвіду співпраці сім'ї і школи, Вороніна Л. Приводить проект Міносвіти „Школа-родина” – всеукраїнський педагогічний експериментальний майданчик (1995 р.). Наукові дослідники проблем сімейного виховання, говорить Вороніна Л., підкреслюють важливість узгодження впливів різних суб'єктів виховного процесу на дітей, розробляють спеціальну інформацію з метою розширення інформованості батьків з проблем виховання, пропонують сучасні форми і методи педагогічного просвітництва батьків та взаємодії сім'ї з іншими інститутами виховання. Крім того, протягом 90-х років лабораторія сімейного виховання інституту проблем виховання АПН України видано низку науково-методичних збірників з питань сімейного виховання, Програму національного сімейного виховання, комплекс посібників „Педагогічний всеобуч батьків”, у яких аналізуються особливості виховання у сім'ї в сучасних соціальних умовах України, розробляються питання організації педагогічної освіти батьків, подаються інформаційно-методичні матеріали щодо виховання різних вікових груп дітей. У контексті сімейного виховання досліджується і питання формування екологічної свідомості школярів, ціннісного ставлення до природи (посібник „Природа і рух” – О.Л. Богінч та Г.В. Беленька) [2].

Вороніна Л. Визначає технологію родинного виховання як систему послідовного розгортання діяльності батьків і педагогів, спрямованої на досягнення мети, що прогнозується в системі виховання. Водночас, родина технологія – це особистісна, індивідуальна майстерність батьків, педагогів у реалізації засобів, форм та методів цілеспрямованого впливу на розвиток особистості дитини [2, с. 6]. З такого означення випливає головна умова родинної технології – постійна і плідна співпраця батьків та вчителів, як інтерактивний процес поліпшення результатів виховання. Нажаль, саме цього основного компоненту зараз і не вистачає. З одного боку, батьки не виявляють необхідної активності, зацікавленості, з іншого – більшість закладів освіти не можуть запропонувати продуманого і простого алгоритму, програмного, методичного забезпечення такої необхідної співпраці. З огляду на таку невтішну ситуацію, екологічна культура школярів залишається досить низькою. Свідченням цьому є аналіз значного фактологічного матеріалу, зібраного співробітниками та аспірантами лабораторії екологічного виховання Інституту проблем виховання АПН України у школах Києва, Київської та інших областей України протягом останніх років. Мається на увазі рівень екологічних знань, характер мотивів і потреб та набутий особистий досвід спілкування з природою. Анкетування батьків засвідчило, що вони недостатньо обізнані з екологічних питань, мало уваги приділяють вихованню в дітей бережливого ставлення до природи, не завжди дотримуються екологічних вимог у побуті та способі життя, не звертають уваги на їх порушення членами сім'ї, не рідко самі мають шкідливі звички тощо [2, с. 6,7].

Тож, очевидним стає факт необхідності значного підвищення екологічної культури самих батьків. Позитивні зрушення в цьому напрямі, як наслідок, обов'язково відіб'ються і на вихованні власних дітей, які матимуть за приклад поведінку екологічно обізнаних і культурних батьків. Методичну взаємодію школи та сім'ї в екологічному вихованні учнів, автор чітко визначає як дотримання обома зазначеними соціальними інститутами

однакових науково обґрунтованих вихідних позицій у здійсненні цього виховання, а також відповідний узгоджений добір виховних впливів на учнів (у шкільному та сімейному виховному середовищі), що базується психологічному механізмі формування цінностей особистості [2, с. 8]. Таким чином, узгодженість дій та наявність необхідних дидактичних матеріалів у двох сторін взаємодії забезпечить поступовий рух вперед на засадах науковості, наступності, доступності. В разі відсутності узгодженої взаємодії процес екологічного виховання матимемо поверхневий характер, що негативно впливатиме на формування екоцентричної свідомості дитини.

На позиції залучення більшої кількості активних учасників в процес екологічного виховання школярів стоїть і Пустовіт Н.А., яка в своєму дослідженні розширює межі співпраці школи, включаючи в даний процес не лише батьківство, а й науку, громадськість. Результати такого дослідження були висвітлені автором і статті: „Співпраця школи, науки і громадськості у сфері екологічного виховання”. Дана публікація присвячена позитивному досвіду практичної реалізації співпраці школи, науки, громадськості, що була ретельно розроблена і втілена у життя лабораторією екологічного виховання Інституту проблем виховання АПН України у 2002 році. Було розроблено організаційно-методичне забезпечення процесу формування екологічної культури школярів у взаємодії школи, сім'ї та громадськості на принципах гуманізації, міждисциплінарності, системності. Всі визначені умови покладено в основу відповідної Програми організації екологічного виховання в школі.

Специфічною рисою цієї програми, зазначає Н.А. Пустовіт, є цілісність, що реалізується через залучення всіх соціальних учасників процесу формування і розвитку зростаючої особистості – батьків, вчителів, представників влади і громадськості, учнівського колективу. Розроблена програма була покладена в основу експериментальної роботи, здійснюваної у ЗСШ № 304 м. Києва протягом 2002-2003 років [8].

Отже, даний експериментальний проект, маючи перший позитивний досвід, став вихідним пунктом на шляху налагодження співпраці науковців, школи, сім'ї та громадськості в екологічному вихованні школярів.

Як бачимо, визначальну роль в екологічному вихованні дитини відіграють, як правило, усі сфери життя: родина, однолітки, різноманітні типи позашкільних освітніх закладів. Вплив школи на формування екологічних знань може виявитися вирішальним. Лише тут можлива організація особливого середовища, спрямованого на гармонізацію з точки зору кількості, розмаїття, змінюваності впливу на особистість всіх його компонентів, яке сприяє всебічному розвитку особистості школяра, формуванню екологічної свідомості.

Як свідчать дослідження, основну причину ускладнень у вихованні екологічної культури школярів вчителі вбачають у нерозробленості технології екологічного виховання. Маємо на увазі таке сполучення психолого-педагогічних прийомів і методів, яке дозволяє дитині просунутись в особистому розвитку і вийти на новий рівень якості життя. Рушійною силою розвитку виступає екокультурний дисбаланс у відносинах індивіда з оточуючим середовищем, на ліквідацію якого і спрямовані виховні технології.

Реалізувати виховний потенціал педагогічних технологій вдається лише при дотриманні наступних *принципів*: 1) дотримання цілісного підходу у розвитку особистості (тобто одночасний вплив на інтелектуальну, емоційну сфери психіки); 2) сувора орієнтація на вікові та індивідуальні особливості розвитку; 3) забезпечення наступності у вихованні екологічної культури дітей від молодшого до старшого віку; 4) соціокультурна наступність (звернення до коріння народної педагогіки); 5) суб'єктність (дитина є активним учасником екологічної діяльності); 6) врахування регіональних можливостей і конкретної соціально-економічної ситуації; 7) поліпшення загальної і особистої екологічної культури самих вчителів [6, с. 89].

Отже, Людина і Природа перебувають у постійних і складних взаєминах. Природа дає можливість Людині жити, задовольняючи її фізичні потреби, збагачує її духовний світ своєю красою та активізує її розум, демонструючи зразки найкращого, найдосконалішого у світі. Коли ж Людина починає шкодити Природі, вона шкодить і собі, адже Людина - також складова Природи, її частина, надзвичайно залежна від решти складових. Її відмінність від інших живих істот полягає в тому, що вона має розум, а відтак може мислити, творити, спілкуватися з іншими людьми.

Сучасні проблеми взаємодії Суспільства і Природи поставили низку нових завдань перед школою. Необхідно реально допомогти так підготувати покоління, яке навчається в школі, щоб подолати наслідки негативних впливів на природу і оптимізувати їх у подальшому.

Гуманістична сутність відповідальності школярів за стан оточуючого середовища передбачає єдність пізнавальної і практичної діяльності з поліпшення природи рідного краю, творення, а не споживання в діяльності особистості тут є провідним. Необхідне безпосереднє спілкування школяра з природою, оволодіння навичками правильного поводження в природі, поєднання учбової і трудової, суспільної діяльності, пов'язаної з піклуванням і благоустроєм оточуючого природного середовища.

Таким чином, виникає коло психолого-педагогічних проблем формування екологічної свідомості, її діагностики і корекції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко Г. Екологічна освіта та виховання// Початкова школа, 2007. - №6. – С. 6, 7.
2. Вороніна Л. Взаємодія школи і сім'ї в екологічному вихованні // Шкільний світ, 2005. - №18-19. – С. 4.
3. Гиренок Ф.И. Ускользящее бытие. – М.: ИФРАН, 1994. – 220 с.
4. Екологічне виховання, народне оздоровлення, традиційне харчування в українській концепції національного здоров'я:

Українознавча монографія / Сніжко В.В., Кононенко М.П., Присяжна Т.М., Кухарчук С.В., Снежко Є.В., Лавренчук І.І., Отрошко Л.Г., Новосад С.О., Чешков О.А., Воронова Г.І. – К.: НДІУ, 2007. – 438 с.

5. Жибуль И.Я. Экологические потребности: сущность, динамика, перспективы.-М.,1991. – С. 67.
6. Зверев И.Д. Экология в школьном обучении: Новый аспект образования. М., 1990. – С. 89.
7. Маруненко І. Формування екологічної культури учнів // Рідна школа, 2003. - №8. – С. 50.
8. Н.А. Пустовіт. Співпраця школи, науки і громадськості у сфері екологічного виховання // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка, 2003. – №12. – С. 202-205.
9. Проект “Концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні” // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – №14. – С.4.
10. Специфика философского знания и проблема человека в истории философии. – М.: «Тон-остожье», 1989. – С. 315.

Е. Н. Силко. Идея единства человека с природой как основа экологического воспитания школьников.

Статья посвящена анализу взаимоотношений Человека и Природы в условиях экологического кризиса, путей и возможностей формирования той новой системы ценностей, которая поможет избежать нежелательных последствий. В содержании статьи раскрываются широкие возможности школьного образования в формировании экологической культуры, рассматриваются необходимые условия и принципы экологического воспитания.

E. M. Sylko. Idea of unity of the person with the nature as a basis of ecological education of schoolboys.

Article is devoted the analysis of mutual relations of the Person and the Nature in the conditions of ecological crisis, ways and possibilities of formation of that new system of values which will help to avoid undesirable consequences. In article maintenance ample opportunities of school education in formation of ecological culture reveal, necessary conditions and principles of ecological education are considered.